

SÜHEYL Ü NEV-BAHÂR ÜZERİNE DÜZELTMELER*

Sadettin ÖZÇELİK**

Özet

Tarihî metinleri okumak bir bakıma o dönemde konuşulan dilin bilinmezlerini çözmek, ortaya çıkarmak demektir. Dil, zamanın akışı ile birlikte tarihte kullandığı birtakım kelimeleri, deyimleri, söz kalıplarını geçmişte bırakarak ve bıraktığı bu şekillerin yerine yenilerini kullanarak yoluna devam eder. İşte dilin sözünü ettiğimiz eskiden kullandığı şekiller, yazılı metinlerde kalır. Dilin yeni şekillerini kullandığımız ve bildiğimiz için dilin eskiden kullandığı şekiller bize yabancıdır. Geçen zaman dilin eski şekilleri ile aramızda perdeler koymuştur. İşte bu perdelerin aralanması ve tarihî metindeki şekillerin anlaşılması için en önemli yöntemlerden biri bağlamı izlemektir. Çünkü bağlam birçok bilinen kelimenin arasındaki bilinmeyen bir kelime hakkında bize çok değerli ipuçları sunabilir ve bu ipuçları ile bilinmeyi çözmeye imkânı bulabiliriz. İşte bu makalede Süheyl ü Nev-bahâr üzerinde yapılmış okumalardaki birtakım yanlışlıklar ve bazı eksiklikler üzerinde durularak bazı teklifler sunulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Mesut Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr, yanlış okumalar, yanlış anlamlar.

SOME CORRECTIONS ON SÜHEYL Ü NEV-BAHÂR

Abstract

Read historical texts means in a way to solve or to present unknowns of the language spoken in that period reveal. With the passage of time, language continues on its path leaving the past used some words, phrases, word patterns and using the new instead of these forms released. Here, the language used in the past that shapes remain in the written text. Because we use and know new forms of language, the forms of the language used in the past are alien to us. Elapsed time was put curtains us with the old forms of language. So, one of the most important methods is to follow the context for spacing of these curtains and understanding of form of in historical texts. Because context can offer to us invaluable clues about an unknown word among many known words and we would find an opportunity to solve the unknown with these clues. Here in this article, some proposals are presented with an emphasis on a number of inaccuracies and some shortcomings in the reading made on Süheyl ü Nev-bahâr.

Keywords: Mesut Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr, wrong reads, wrong means.

Tarihî metinlerin okunması bazı eksiklikleri ve yanlış okumaları beraberinde getirebilir. Söz konusu yanlış okumaları düzeltmek ise genellikle bir başka araştırmacıya kalır. Yapılan her yeni çalışma, metni aydınlatacak görüşleri içerebileceği gibi doğru okuma şeklinin önündeki bir engel de olabilir. Yani bazen okuma konusundaki yeni isabetsiz bir teklif, sonraki

* Bu makale, 2012 yılında Diyarbakır'da düzenlenen Ali Emiri Hatrasına VIII. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilerek düzenlenmiş şeklidir.

** Prof. Dr.; Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, sozcelik@dicle.edu.tr.

araştırmacıları yanılgıya düşürebilir. Çünkü tarihî metin içerisinde her zaman için günümüz dilinde bulunmayan, kullanılmayan ve bize karanlık olan yığınla dil ögesi söz konusu olabilir. Bu nedenle tarihî metinler hakkında yazılmış yazıları, araştırmacının dikkatle ve özenle söz konusu metinle ilişkilendirerek okuması önemlidir. Hâliyle bu noktada araştırmacının yapacağı iş oldukça karmaşık ve sabır isteyen bir iştir. Bir taraftan bağlama dikkat etmek diğer taraftan metinle ilgili notları sıraya koymak ve atlamamak gerekir. Bunun aksi bir tutum veya atlama araştırmacıyı yanılgılara düşürebilir.

Mesut Bin Ahmed'in *Süheyl ü Nev-bahâr* adlı mesnevisi Eski Anadolu Türkçesinin özellikle söz varlığı açısından en önemli metinlerinden biridir.

C. Dilçin bu önemli mesneviyi *metin, inceleme* ve sınırlı bir *sözlükten* oluşan bir çalışma hâlinde yayımladı (Dilçin, 1991). Dilçin bu kitapta mesnevi metni ve içeriği ile ilgili önemli görüş ve tespitler sunan bir giriş bölümü de hazırlamıştır. Daha sonra söz konusu metin neşri üzerinde okuma ve söz varlığı açısından eleştirel anlamda tamamlayıcı çalışmaların yapıldığını görüyoruz. S. Tezcan, Dilçin'in çalışmasında okunmamış, yanlış okunmuş veya yanlış anlamlandırılmış kelimelerle ilgili düzeltme notlarını önce küçük bir kitapçık olarak (Tezcan, 1994) ve daha sonra bunun devamı olarak bir küçük makale hâlinde yayımladı (Tezcan, 1995). İ. Taş, *Süheyl ü Nev-bahâr* mesnevisinin söz varlığı ile ilgili notlarını *Süheyl ü Nevbahâr'da Eskicil Öğeler* adıyla küçük bir kitapçık hâlinde yayımladı (Taş, 2009). Ö. Ciğa, eser üzerinde bir yüksek lisans tezi hazırladı (Ciğa, 2013).

Bu makalede de yeni ve tamamlayıcı bazı düzeltmeler, *Metinle İlgili Düzeltmeler* ve *Sözlükle İlgili Düzeltmeler* olmak üzere iki ana başlık altında verilecektir:

1. Metinle İlgili Düzeltmeler

Bu başlık altında metinde yanlış yazılmış ve yanlış yazıma uygun olarak okunmuş olan örneklere yer verilecektir. Söz konusu yanlışlara düşmemek için bağlama uygun tercüme yapılması gerekir:

1017b او ا **ava** → eve

“Ola mı ‘aceb aña varmak reva

Ya biz okıyalum mı anı **eve**”

Yukarıdaki beyitte konuşan kişinin, sözünü ettiği kişiyi ziyaret etmek ile kendisini eve davet etmek arasında tereddüt ettiği ve bu ikisinden hangi davranışın daha uygun olacağını sorduğu anlaşılıyor. Buna göre beytin son kelimesi *ava* değil *eve* okunmalıdır. Nitekim metnin devamında söz konusu kişiye misafir olarak gitmeye karar veriliyor:

“Didi tañla durup aña varavuz
Anuñ ol mübarek yüzün görevüz” (1025)

Kelime (ev+e), metinde اوا şeklinde yazılmıştır. Bu durumda kelimenin sonundaki yönelme eki(+e) *elifle* gösterilmiştir. Bu yazım şekli araştırmacıyı yanıltmış ve bu nedenle kelime *ava* okunmuştur. Oysaki 15. yüzyıla kadarki metinlerde *e* ünlüsünün *elifle* de yazılabildiğini biliyoruz. Bağlam dikkate alındığında kelimenin *eve* okunması gerektiği anlaşılıyor.

1151b اوكونه اوكونه → اوكونه اوكونه = **öküze öküze** → öñüne öñüne; **pil** → bil!

“Şu deñlü dökilür honı iki mil
Gelür bişe **öñüne öñüne bil**”

Yukarıdaki beytin ikinci dizesinde geçen ve C. Dilçin tarafından *öküze öküze pıl* şeklinde okunmuş olan kelimeler bağlamdan hareketle *öñüne öñüne bil* şeklinde okunmalıdır. Burada bağlamın tespiti için bir özet yapmak gerekiyor. Bundan önceki beyitlerde kurulmuş olan sofranın uzunluğu, sofranın bütün ovayı kapladığı, yemeklerin bolluğu ve şahın ziyafeti çok beğendiği şu şekilde anlatılmaktadır:

“Ol arada anca dökülür ta’am
Ki yazı yüzün dutdı düpdüz tamam
Şeh eydür bir ohcıya kim oh atar
İrişmezdi ucına ta’ama batar
Süheyl’ün honına kalur ol taña
Öginde kılur aferin çok aña” (1148-1150)

Söz konusu 1151. beyitte ise sofranın uzunluğunun yanı sıra ikramların bolluğu ve sofranın dolup taşıdığı anlatılmaktadır. Bu nedenle kelimelerin *öküze öküze pil* şeklindeki okunuşu, bağlama uygun düşmüyor. Burada muhtemelen *ze*’nin *he* ile bitleştirilerek yazılmasından kaynaklanan bir yazım yanlışlığı ile karşı karşıya olduğumuzu ve yanlışlığın yukarıdaki başlıkta gösterildiği şekilde düzeltilebileceğini düşünüyorum.

Söz konusu beyitte, yapılan ziyafetin iki mil boyundaki sofrada sunulduğu anlatılıyor. Buna göre kelimeler, *öñüne öñüne bil!* şeklinde okunmalı ve beyit ‘Bak! O kadar uzun bir sofraya açtı ki (yemekler) iki mil boyunca pişerek önüne gelir.’ şeklinde anlaşılabilir.

2060b اصل→اصیل = **asıl**→ asıl.

“Didi tañla sen bir kişi iste bul

Ki kendüsi **asıl** u sözi usul

İletmiş ola mektebe etmegi

Edep beklemekde bile nitmegi” (2060-2061)

C. Dilçin yukarıdaki ilk beyitte geçen ve metindeki yazılışı gösterilmiş olan kelimeyi *asıl* şeklinde okumuştur. Bağlama dikkat edildiğinde bu kelimenin yazımında *ye*'nin eksik olduğu ve اصیل (*aşıl*) şeklinde yazılmış olması gerektiği anlaşılıyor.

2112a بيكرلك **yigülük**→biğerlik.

“**Biğerlik** semiz yunt biğden öküş

Uçarda ne kim eti yinürse kuş”

C. Dilçin, yukarıdaki beytin yazımı gösterilmiş olan ilk kelimesini *biğerlik* okumuş; S. Tezcan bu okuyuşa karşı çıkararak şöyle demiştir:

Burada bir sorun oluşturan kelime *biğerlik*'tir; *η*, *kef* üzerine üç nokta koyularak gösterilmiştir. S. 593'te verilen 'binmeye yarara (at)' anlamı kabul edilemez, çünkü *bin-* eyleminden böyle bir türeme ancak *binerlik* olabilirdi. Ayrıca binek atının semiz olmaması, yeğın olması makbul sayılır. Yemek için binek atı kesmek gibi bir adet herhalde hiçbir zaman olmamıştır (Tezcan, 1994: 24).

Bence buradaki yazım konusu iki şekilde açıklanabilir: Birinci ihtimal olarak, yazarı aynı dizedeki *biğ* kelimesinin etkisiyle *binerlik* kelimesini bir yanılma sonucu *biğerlik* okunacak şekilde (*nun* yerine *kef*'le) yazmış olabilir. İkinci ihtimal olarak, belki de kelime bu şekilde de kullanılıyordu. Çünkü Süheyl ü Nev-bahâr'da *konşı* (1336, 1337, 1338, 2643), *koşşı* (1330, 5380, 5381) ve *konşılık* (2643), *koşşuluk* (1328) şekilleri geçer; burada birinci ihtimalin daha güçlü olduğunu belirtmek gerekir.

Metnin bu kısmında bağlamı tespit etmek için bir özet yapmak gerekiyor: Süheyl, Çin hükümdarına ziyafet vermiştir. Ziyafette kesilen hayvanların çokluğu abartılı şekilde anlatılarak bir tasvir yapılmaktadır. Tasvire göre ziyafet sofrası için türlü kuş etleri ve at eti hazırlanmış olduğu anlatılmış, sofrada sadece ölümsüzlük suyu ile kuş sütünün eksik kaldığı ifade edilmiştir. Hatta kesilen sığır ve koyunların çokluğu nedeniyle bunların soyunun kuruyacağından endişe edilmiştir. O kadar ki kesilmekten sadece oğlak burcu ve arzı boynuzunda taşıyan öküz kurtulmuştur. Bu bağlam ve abartma tablosu içerisinde Mesud bin

Ahmed'in binden fazla binilecek atın da ziyafet için kesildiğini söylemiş olduğunu düşünmek hiç de yanlış olmaz; buna göre Dilçin'in *biherlik* şeklindeki okuyuşu doğrudur.

2214b soyladuñ→sayladuñ

“Konuğuñ koduñ ‘ işi terk eyledüñ

Deger miydüm aña beni **şayladuñ**”

C. Dilçin, yukarıdaki beytin son kelimesini *sayladuñ* okumuş; S. Tezcan bu okuyuşa karşı çıkararak şöyle demiştir:

İkinci dizedeki *sayladuñ*'u Dilçin, sözlüğe göre (s. 633) ‘seçtin’ olarak yorumlamıştır... Fakat SN 2214b’de ‘seçmek’ metne uygun düşmüyor. Ayrıca M nüshasında *şalayduñ*, D nüshasında *şoyladuñ* okunacak biçimde yazılmış olan bu sözcüğün *sayladuñ* olarak düzeltilmesini doğru bulmuyorum. Bence (2212a’daki *isteyü geldüñ*’ü de göz önünde tutarak) kelimeyi D nüshasında olduğu gibi *şoyladuñ* okumak ve ‘beni denetledin, ne yaptığımı araştırdın’ olarak anlamlandırmalıyız (Tezcan, 1994: 29).

Metnin bu kısmında bağlamı, doğru okumak ve anlamı tespit etmek için bir özet yapmak gerekiyor: Çin hükümdarı, Süheyl’e ziyafet vermiştir. Ziyafet esnasında hükümdarın kızı Nev-bahâr, Süheyl ile kaçma planı düzenler ve buna göre hizmetçi kılığına girerek sofrada hizmet etmeye başlar. İkisinin niyeti padişah ve ziyafettekileri uyutup kaçmaktır. Kardeşleri, hizmetçi kılığındaki Nev-bahâr’ı tanır gibi olur ve babalarına Nev-bahâr’ın odasında olup olmadığını kontrol etmesi gerektiğini söylerler. Bunun üzerine hükümdar, Nev-bahâr’ın odasına gider. Nev-bahâr, hükümdardan önce odasına dönmüş ve kendisine bir meşguliyet bulmuştur bile; babasını karşısında görünce kendisine yukarıdaki beyitte geçen sözleri söyler. Nev-bahâr, bu sözlerle babasının neden konuklarını bırakıp kendisinin yanına gelmeyi tercih ettiğini soruyor. Söz konusu beyitte sözün şu iki yön ve tezat üzerine kurulduğu anlaşılıyor:

*konuk><Nevbahar,

*ko-/ terk eyle-><sayla-.

Bu durum, söz konusu fiilin *sayladuñ* okunması ve ‘seçtin, tercih ettin’ şeklinde anlaşılmasının doğru olduğunu, yani Dilçin’in okuyuşunun doğru olduğunu gösteriyor.

2837b ك گۈن→ ger.

“Kişi kulluk idicegez beglere

Gerek ol ne üşene vü ne ara

Ol aldanmaya ni‘metün bolına
 Olur ise buñ **ger** begi yolına
 Kayurmaya kim aç ola ya yalıñ
 Oda sala can burcalarsa yalıñ” (2836-2838)

Yukarıdaki birinci beyit bir öğüt niteliğinde olup şu ifade edilmektedir: *Kişi beylere hizmet ettiğinde ne üşenmeli ne de yorulmalıdır.* İkinci beyit ile üçüncü beytin ilk dizesinde öğüt şöyle sürmektedir: *O (kişi), nimetin bolluğuna aldanmamalı, eğer beyinin yolunda bir sıkıntı olursa aç veya çıplak kalacağım diye endişe etmemelidir.* Nitekim kelime, yukarıda da gösterildiği gibi metinde *ger* okunacak şekilde yazılmıştır.

3046a اول **el**→ ol.

“Dilün dizgünü çünkü elden çıkar
 Bela kişi boynına çılbur dakar
 Cühud **ol** didüğine dutdı boyun
 Ne bilür kim oynayısardı oyun” (3045-3046)

Yukarıdaki birinci beyit bir öğüt niteliğinde olup şu ifade edilmektedir: *Dilin dizgini elden çıktığında bela, insanın boynuna yular takar.* Sonraki beyitte ise Yahudi’nin bu sözlerin bir oyun olduğunu bilmediğinden söylenene uygun hareket ettiği ifade ediliyor. Bu bağlama göre *el* okunmuş olan kelime *ol* okunmalıdır. Nitekim kelime metinde *ol* okunacak şekilde (اول) yazılmıştır.

3175ab آيينه **ayına**→ ayine

“Bilürü direk eyleyüp **ayine**
 Oturur idi şöyle kim **ayına**
 Peşiman işine vü inen melul
 Didi bunı kim eyledüm iş degül” (3175-3176)

S. Tezcan, yukarıdaki beyit için şu notu yazmıştır:

ayın- ‘korkmak, çekinmek’. Eski Türkçede dahi pek nadir görülen bu kelimenin bu metinde bulunması mümkün değildir. 3175b’de belki *ayına* değil *āyîne* ‘ayna’ okumak daha uygun olacaktır. 5652’deki *güzügüleyin saht* ‘ayna gibi ciddi’ (yani: ‘hiçbir duygusunu belli etmeyen’) anlatımı da bu kanıtı güçlendiriyor. Yine de ben 3175. beyti tam olarak anlayamıyorum (Tezcan, 1994: 39).

Tezcan, yukarıdaki beytin anlamı üzerinde teklif ve yorum yaptıktan sonra beyti tam olarak anlayamadığını belirtir. Tezcan'ın teklifinin bağlama uymadığını düşünüyorum. İ. Taş ise buradaki kelimenin *ayın-* 'kendi kendine konuşmak, söylenmek' olabileceğini söylemiştir (Taş, 2009: 49).

Söz konusu beytin ikinci dizesindeki kelimeyi değil birinci dizesindeki kelimeyi *āyīne* 'ayna' okumak ve anlamak daha uygun olacaktır. Çünkü, ikinci dizedeki *ayın-* fiili, 'şaşıp kalmak' anlamında kullanılmış olmalıdır. Ayrıca burada 5652. beyitteki *gözügüleyin saht* 'ayna gibi ciddi' (yani: 'hiçbir duygusunu belli etmeyen') anlamını gerektirecek bir durum yoktur. Tam tersine yukarıda da görüldüğü gibi bir sonraki beyitte (3176) de Kaytas'ın yaptığı işten pişman olup üzüldüğü ve ne yapacağını şaşırmış olduğu anlatılıyor. Yani, ikinci dizede kelimeyi *ayın-* 'şaşıp kalmak' şeklinde okuyup anlam vermek bağlama gayet uygun düşüyor:

Beyitteki tasvire göre Kaytas'ın gözyaşı (bilür) *direk*'e, Kaytas'ın yüzü ise *ayna*'ya benzetilmiştir. Ayrıca *ayine* kelimesinin sonunda *eksiz yönelme* durumu kullanılmıştır.

Buna göre beyit şöyle anlaşılabilir:

(Kaytas) gözyaşlarını yüzüne direk (sütun) yapıp (sürekli ağlayıp) şaşkınlık içerisinde otururdu.

Eksiz yönelme şeklinin başka eserlerde de örnekleri geçer. Dede Korkut'ta geçen iki örnek şöyledir:

“Bayındır Hānuñ karşusunda oğlı Kāra Budağ yay+Ø tayanup tırmasıdı.” (Drs.35b.5)

“Oğlı Uruz karşusunda yay+Ø söykenüp tırurıdı.” (Drs.63b.7)

Gürer Gülsevin, farklı iki eserden şu iki örneği tespit etmiştir:

“İrdüm Allah diyüben çaldım anı/ iki böldüm ortasından arslanı”,

“eyitdi kim iy şâhzâde bu dem senüñ *tali'üñ* bakdum, gördüm gâyet nuhuset göründi.” (Gülsevin 1997: 40)

5509b قاره دكيز **Karadeniz**→ kara deniz.

“Çeri bir kezin eyle itdi huruş

Ki mevc ura **kara deniz** ide cuş”

Bu beyitte bir benzetmeye dayalı olarak geçen *kara deniz* sıfat tamlamasının özel ad olarak (Karadeniz) okunması ve yazılması yanlış olmuştur.

Kalınlık Uyumuna Uymayan Okuyuşlar:

Burada söz konusu edilecek yanlışlar birçok metin okumalarında dönemin fonetik özellikleri dikkate alınmadığı için sıklıkla görülen yanlış okuma örnekleridir. Metinde kalın ünlülü sıradan kelimelerden sonra gelen *ek fiil* örnekleri ve *ile* gibi bazı örneklerin yazım ve söyleyiş bakımından bitişmiş şekillerinin kalın sıradan okunması gerektiği hâlde- hem ince sıradan okunmuş olduğu hem de söz konusu örneklerin bir kısmının, üzerine geldiği kelimedenden ayrı yazılmış olduğu görülmektedir; bu şekildeki okumalar da yanlıştır. Bazı örneklerini aşağıda sunuyorum:

82a انو كلا **anuñ ile**→ anuñıla.

“İki üç gün **anuñıla** olasız
Yiyüp içüp oynayasız gülesiz”

3153ab بلارو كلا **bularuñ ile**→ bularuñıla.

“Gelişüm varışum **bularuñıla**
İñen çoh var işüm **bularuñıla**”

5133a قاموييلا **kamuyile**→ kamuyıla.

“Bu **kamuyıla** hâlümüzdür yavuz
Ger incindüğün geçmedise henüz”

2350a اوينوغدى **uyanugidi**→ uyanugıdı.

“Kaza **uyanugıdı** uyhu gücin
Arup atdan indi çılbur ucın”

5325a چوغدي **çogidi**→ çogıdı.

“Kavum dirnegi şol kadar **çogıdı**
Ki igne bıragası yir **yogıdı**”

3051b يوغدي **yogidi**→ yogıdı.

“Anuñ şahı Talis ü server kişi
Ki illerde **yogıdı** anuñ işi”

5023a يازلوييمش **yazluyimiş**→ yazluyımış.

“Başumda ‘aceb yazı **yazluyımış**”

Niçe vakı‘a yolda gizlüyimiş”

يغيمش **yogimiş**→ yogımış.

930b “İlümde başarmaz imişsin işi

Yogımış senüñ bigi ebleh kişi”

4377b اولاصيمش **olasıyimiş**→ olasıyımış.

“İdindi anı kendüzine konuk

Hoz **olasıyımış** gözine konuk”

5525a اولدييسا **oldıyise**→ oldıyısıa.

“Ne var menzilüñ **oldıyısıa** ırah

Saņa Tangrı uçmakda virsün durah”

305a يوغسه **yogise**→ yogısıa.

“Ne var **yogısıa** mülkümüz malumuz

Şükür hoş geçer kamudan halümüz”

4119a وراسييسم **varasıyisem**→ varasıyısam.

“Ne yire **varasıyısam** ko varam

Gözüm kararup göñlümi kovaram”¹

2. Sözlükle İlgili Düzeltmeler:

Bu başlık altında sözlükte yer verilmemiş veya sözlükte yanlış anlam verilmiş kelimeler üzerinde durulacaktır. Ayrıca sözlükte verilmiş olan yanlış anlam verilecek, ok (→) işaretinden sonra doğru anlamı belirtilerek kelimenin geçtiği beyit verilecektir:

825b boyla-: boy ölçüşmek, eşit görmek → dikkatle dinlemek.

“Gerek lutf u hem ululuk eyleyü

Gelesiz bu şehzadeyi **boylayu** بُولَيُو

İki üç gün anuñıla olasız

Yiyüp içüp oynayasız gülesiz” (825-826)

¹Bu konuda ile, idi, imiş, ise örnekleri daha da artırılabilir; ancak burada sadece üçer örnek verildi.

Yukarıdaki beyitte geçen *boyla-* fiili için sözlükte *Boy ölçüşmek, eşit görmek (?)* (Dilçin, 1991: 594) anlamları tereddütle verilmiş ve üç beyit tanık gösterilmiştir.

Bu yanlış okumanın sebebi ilk hecedeki yuvarlak ünlünün yazılmamış olmasıdır. Dede Korkut'ta da bir yerde geçen bu kelime, metinde بيلدقده (Drs.100b.11) şeklinde yazılmıştır. Bu örnekte ilk hecedeki yuvarlak ünlü yazılmamış olduğundan araştırmacılar tarafından farklı şekillerde okunmuş daha sonra S. Özçelik, kelimenin *boyladukda* = 'dikkatle dinlemek' şeklinde okunması ve anlaşılması gerektiğini gerekçeleri ile yazmıştır (Özçelik, 2006: 120-122). Süheyl ü Nev-bahâr'da geçen örnekte de ilk hecedeki ünlü yazılmamıştır; ancak bu metin harekelidir ve ilk hece üzerine zaten *ötre* konmuştur. Nitekim 'dikkatle dinlemek' anlamı da yukarıdaki beytin bağlamına gayet uygun düşmektedir.

832a hele:mademki.

“Kişi viribidi vü didi **hele**

Siz irüşdünüz şimdi bizüm ile

Gerekdür ki biz kullıg eyleyevüz

Ayak tutavuz şehi toylayavuz” (832-833)

Yukarıdaki ilk beyitte geçen *hele* kelimesi, 'mademki' anlamındadır; sözlükte gösterilmemiştir.

865b iv-: acele etmek, hızla gitmek, koşmak → sabırsızlanmak, sabırsızlıkla beklemek.

“Ne şah işidürse severdi anı

Kaçan gele diyü **iverdi** anı” (865)

Yukarıdaki beyitte geçen *iv-* fiili için sözlükte “*acele etmek, hızla gitmek, koşmak*” (Dilçin, 1991: 616) şeklinde anlam verilmiştir. Bu beyit, Tarama Sözlüğü 2135'te de 'acele etmek' anlamı için örnek verilmiştir. Ancak, bu anlam beytin bağlamına uymuyor. Yukarıdaki beyitte *iv-* fiili 'sabırsızlanmak, sabırsızlıkla beklemek' anlamında kullanılmış olmalıdır.² Ayrıca, Tarama Sözlüğü'nde 'acele etmek' anlamı için verilmiş olan şu tanıkların da 'sabırsızlanmak, sabırsızlıkla beklemek' anlamında olduğunu düşünüyorum:

“Be-gayet ehl-i ilmi ol severdi

Olarla sohbet etmeğe **iverdi**” (TarS: 2136)

“Eğer bin kez göreydi günde anı

Yine görmekliğe **iverdi** canı” (TarS: 2137)

² Sözlükte verilmiş olan anlam, tanık olarak gösterilen diğer beyitler için uygundur.

908a sayvan: gölgelik.

“çadırlar kuralum u **sayvan**umuz
düzelim şehane bu eyvanumuz”

Yukarıdaki beyitte geçen *sayvan* kelimesi, ‘gölgelik’ anlamındadır; sözlükte gösterilmemiştir. Mütercim Âsım Efendi, *sayvan* kelimesinin Farsça *sâyebân* dan gelmiş olup fonetik değişikliğe uğramış olduğunu söyler (Burhân-ı Katı: 647a).

1258a hele: haydi!

“Bugün Çin ilindesin uşda **hele**
Gül oyna vü zevk eyle bizüm ile”

Yukarıdaki beyitte geçen *hele* kelimesi, ‘haydi!’ anlamındadır; sözlükte gösterilmemiştir.

1267a, 3162b, 5079a tahta: kumaş topu.

“Dahı on kılıç u otuz **tahta** biz
Viribidi şahun tapusına tiz” (1267)

“Dahı iki yüz **tahta** Çin bizleri
Ki kamaşdura bakıcak gözleri” (3162)

“Çoh altun gümüş ü delim **tahta** biz
Didi al u ma‘zur tut illa siz” (5079)

Yukarıdaki üç beyitte geçen *tahta* kelimesi, ‘kumaş topu’ anlamında kullanılmış olmalıdır; sözlükte gösterilmemiştir. Nitekim yukarıdaki 1267 numaralı beyit, Tarama Sözlüğü 3701’de kelimenin bu anlamı için tek örnek olarak verilmiştir:

1379b uyag-: gurub etmek, batmak → doğmak.

“Ki dün giceye dek gice tañlaya
Çalup ırlar idüm ki ol añlaya
Ünüm işidüben tama agmadı
Girü yiñi ay bigi **uyagmadı**” (1378-1379)

Yukarıdaki 1379. beyitte geçen *uyag-* fiili için sözlükte verilmiş olan *gurub etmek batmak* (Dilçin, 1991: 644) anlamı bağlama uygun düşmüyor; fiil burada mecaz olarak ‘doğmak’ anlamında kullanılmış olmalıdır.

1496b büküm: yufkanın dört köşe olarak dürülmüş biçimi(?) (DS) →**büküm ol-**: işin hafiflemesi, kolaylaşması.

“Ne var ağır olası bu yüküm
Bola kim dürüştüğüm **ola büküm**”

Yukarıdaki beyitte geçen *büküm* kelimesinin anlamı sözlükte *yufkanın dört köşe olarak dürülmüş biçimi (?) (DS)* (Dilçin, 1991: 595) şeklinde tereddüt belirtilerek verilmiştir. Bu anlamın bağlama uymadığı çok açıktır. Beyitte geçen *büküm ol-* fiili bağlama göre ‘iş hafiflemek, kolaylaşmak’ anlamında mecaz olarak kullanılmış bir deyim olmalıdır. Kelime, sözlükte *büküm* şeklinde değil *büküm ol-* şeklinde fiil olarak madde başı yapılmalıdır.

2012a, 2547a içi kop- : çok heyecanlanmak → ödü kopmak, çok korkmak.

“Sen âh idicek **kopdı** katı **içüm**
Ne oldı eyit bir bileyim suçum” (2012)
“**İçi kopdı** didi diriğa vü âh
Gelen Çin çerisi durur padişah” (2547)

Yukarıdaki iki beyitte geçen *ichi kop-* fiili için sözlükte verilen *çok heyecanlanmak* (Dilçin, 1991: 613) şeklindeki anlam beyitlerin bağlamına uygun düşmüyor. Bağlama uygun anlam ‘ödü kopmak, çok korkmak’ olmalıdır.

2061a etmek: davranış, amel.

“Didi tañla sen bir kişi iste bul
Ki kendüsi asil u sözi usul
İletmiş ola mektebe **etmegi**
Edep beklemekde bile nitmegi” (2060-2061)

Yukarıdaki beyitte geçen *etmek* kelimesi, ‘davranış, amel’ anlamındadır ve sözlükte gösterilmemiştir. Kelime Dede Korkut’ta geçen şu cümlede de aynı anlamda kullanılmıştır:

“Bu oturan begler her biri oturduğu yeri kılıcıyla, **etmegi**yile alupdur.” (Drs.129a.7) =
Bu oturan beylerin her biri yerlerini kılıçları ve yaptıkları işlerle elde etmiştir.

2346b hu(s): huy, alışkanlık, tabiat.

“Aracuhda yiñemedi uyhusın
Çü uyhucıdı koyımadı **husın**”

Süheyl ü Nev-bahâr'ın sadece yukarıdaki beyinde geçen *hus* kelimesi, 'huy, karakter' anlamındaki Farsça *hū* (~ *hūy*)'dan gelmiş olmalıdır. Kelime, Dede Korkut'ta sadece şu cümlede ve 'huy, karakter' anlamında kullanılmıştır:

“*İt gibi kev kev eden çirkin huslı*” (Drs.142b.4)

Semih Tezcan, Dede Korkut'tun Dresden nüshasında yanlış olarak *hırslı* okunacak şekilde (حصرصلي) yazılmış olan bu kelimenin *huslı* okunması gerektiğini söylemiş ve konuyla ilgili olarak yazdığı düzeltme notunda bu konuya açıklık getirmiştir:

huş 'huy, karakter' Farsça *hū* (~ *hūy*) sözcüğünün Türkçe 3. kişi iyelik eki almış biçiminden yanlış ayırma ile ortaya çıkmıştır: *hū*+sı 'onun huyu' yanlış ayırma ile > *hūs*, *krş*. TarS. 1931 *husu* (oku: *husı*) 'huyu, hasleti'; 1932 *huy hus* 'ahlak, tabiat, huy ve âdet'; (*krş*. *tüy tūs*). DKK'nda dikkati çeken nokta sözcüğün *şād* ile yazılmış olmasıdır; *vāv* yerine *re* yazılmış olması ise normaldir (Tezcan, 2001: 367).

2347b kolan: yular, dizgin.

“Ve ger ni revā mı ki ‘aşık olan
Ata binmiş ü çekmiş ola **kolan**”

Yukarıdaki beyitte geçen *kolan* kelimesi, Dede Korkut'ta *kolañ* şeklinde geçer ve 'eyer kayışı' anlamında kullanılmıştır. Ancak, *kolan* yukarıdaki beyitte 'yular, dizgin' anlamında kullanılmış olmalıdır. Nitekim bu metnin devamında 2350. beyitte eş anlamlı olarak Moğolca *çılbur* kelimesinin kullanılmış olması da bu düşüncemizi doğruluyor:

“Kaza uyanugıdı uyhu gücin
Arup atdan indi **çılbur** ucın
Tutup uyıdı la-cerem soñ uci
Aña oldı ol tatlu uyhu acı” (2350-2351)

2377b tavulbaz: ata giydirilen göğüs zırhı.

Sözlükte gösterilmemiş olan *tavulbaz* kelimesi, Tarama Sözlüğü 3774'te 'ata giydirilen göğüs zırhı' şeklinde tanımlanmış ve sadece Süheyl ü Nev-bahâr'da geçen şu tanık verilmiştir:

“Bu resm ile dün buçuğun geldi ol
Kişi isteyip çevre çalardı yol
Bakıp iki at gördü ol kazılı
İyerli, uyanlı, **tavulbazılı**” (2376-2377)

2855b yin-: kendi kendine yemek (?) →**yine:** ve.

“İnüp atını bağladı vü yine
Döşek idinüp sagu sagdı **yine**
Zamirinden endişeler düridi
Birkaç beyti ağlayup eydür idi”

Yukarıdaki ilk beyitte geçen *yine* kelimesi için sözlükte *yin-* fiili madde başı yapılarak “*kendi kendine yemek (?)*” şeklinde anlam verilmiştir (Dilçin, 1991: 651). Bu açıklama ve anlam bağlama uygun düşmüyor; çünkü burada *yemek yeme* eylemini gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Beyitte geçen *yine* kelimesi, ‘ve’ anlamında kullanılmış olmalıdır. Yani, anlatıcı burada yapılan eylemleri sıralamak ve bir önceki fiille bağlantı kurmak amacıyla *yine* kelimesini kullanmıştır. Buna göre beyit şöyle tercüme edilebilir:

Ve (=yine) attan inip atını bağladı,
Ve (=yine) yatak yaptı, ağlayıp inledi.

Nitekim bir sonraki beyitte Nev-bahâr’ın endişe ve kaygı içinde Süheyl için endişelenip ağladığı ve bu duygularını şiirle dile getirdiği anlatılmaktadır.

2968b ayın bayın ol-: şaşıp kalmak → çok korkmak.

Sözlükte *ayın bayın ol-* fiili için *şaşıp kalmak* (Dilçin, 1991: 588) anlamı verilmiş ve aşağıdaki 1899, 2968, 3957, 4824. beyitlerin numarası tanık gösterilmiştir. Ancak ‘şaşıp kalmak’ anlamının 2968. beytin bağlamına uymadığı anlaşılıyor:

“Bunı gördiler na-gah aslanlayın
Mişede vü **oldılar ayın bayın**
Yimişi revan yabana saçdılar
Heman sandala bindiler kaçdılar” (2968-2969)

Yukarıdaki beytin bağlamına göre *ayın bayın ol-* fiilinin anlamı ‘çok korkmak’ olmalıdır. Sözlükte tanık verilmiş olan diğer beyitlerde ise ‘şaşıp kalmak’ anlamı bağlama uygun düşüyor.

3039b baş ko-: Başını yere koyarak saygı göstermek → uğraşmak.

“İşini bilen gözler olur için
Eli irmeyesine **komaz başın**”

Yukarıdaki beyitte geçen *baş ko-* fiili için sözlükte *Başını yere koyarak saygı göstermek* (Dilçin, 1991: 590) anlamı verilmiş ve üç beyit tanık gösterilmiştir. Bu anlam 2986, 5222

numaralı beyitlerdeki bağlama uygun düşüyor, ancak yukarıdaki beytin bağlamına uygun düşmüyor; fiilin bu beyitteki bağlama uygun anlamı ‘uğraşmak’ olmalıdır. *Krş.* yoluna baş koy-.

3051b iş: eş, benzer.

“Anuñ şahı Talis ü server kişi
Ki illerde yogıdı anuñ işi”

Yukarıdaki beyitte geçen *iş* kelimesi, ‘eş, benzer’ anlamındadır; sözlükte gösterilmemiştir.

3207a, 3273a yüregi yağlı (ol-): endişe etmek, endişe içinde olmak.

“Anuñ **yüregi** nite **yağlı** olur
İşi suda bir yile bağlu olur (3207)

İversin ü hem **yüregün yağlı**dur
Veli her bir iş vaktına bağludur” (3273)

Yukarıdaki iki beyitte geçen *yüregi yağlı (ol-)* deyimini, ‘endişe etmek, endişe içinde olmak’ anlamında kullanılmış olmalıdır; sözlükte gösterilmemiştir.

4290a nimet bas-: nankörlük etmek.

“Anuñ **ni‘metin basdı** vü itdi güç
İli dutuban şahı oldı soñ uç”

Yukarıdaki beyitte geçen *ni‘met bas-* deyimini, ‘nankörlük etmek’ anlamında kullanılmış olmalıdır; sözlükte gösterilmemiştir.

Dede Korkut’ta aynı anlamda kullanılan *etmek basmak* deyimini geçer:

“Beyrek **etmegün basmadı**, anlara muti‘ olmadı” (Drs.152a.5) = Beyrek (senin) tuz ekmek hakkını çiğnemedi, onlara uymadı.

Bu cümle, Dede Korkut’un *Taş Oğuz İç Oğuz’a Asi Olduğu Boyunda* geçer. Beyrek’in ölümünden sonra kırk yiğidi, Kazan Bey’e Beyrek’in ölümü ile ilgili olarak olup biteni anlatmakta ve yukarıdaki cümleyle Beyrek’in Kazan’a nankörlük etmediğini vurgulamak istemektedir. Bağlama göre *etmek basmak* deyimini ‘nankörlük etmek’ anlamında kullanılmış olmalıdır. Ayrıca, Kanunî’nin bir şiirinde de *tuz ekmek hakkı*, şu şekilde geçer:

“Niğârâ kûyuna varsam seg-i kûyun gelür karşı
Ezelden âşinâ diyü *tuz ekmek hakkını* gözler” (Tanyeri 1999: 234)

Ayrıca yaptığım bir soruşturmada Kars'ta *ekmeğini çığnamak* deyiminin 'nankörlük etmek' anlamında kullanıldığını öğrendim ki bu da aynı deyim farklı bir varyantı olmalıdır.

4297b kılıç kına katıl-: kılıç kınına girmek → savaşmaktan vazgeçmek.

“Yıyılubanı batıcagaz kana

Kılıçları katılmaz idi kına”

Yukarıdaki beyitte geçen *kılıç kına katıl-* deyimini için sözlükte verilen “*kılıç kınına girmek*” (Dilçin, 1991: 621) anlamı bağlama uygun düşmüyor. Söz konusu deyim, 'savaşmayı bırakmak, savaşı kesmek' anlamında kullanılmış olmalıdır.

4526b göz göre: Göz göre (göre).

“Eyü günü yavuza satmak budur

Oda canı **göz göre** atmak budur”

Yukarıdaki beyitte geçen *göz göre* deyimini, Türkiye Türkçesinde kullandığımız 'göz göre göre' deyiminin kısa şeklidir; sözlükte gösterilmemiştir.

4570b iş açıl-: sorun çözülmek.

“Ki kürside otur u söyle sözün

İşünaçıla çün güleçdür yüzün”

Yukarıdaki beyitte geçen *iş açıl-* deyimini, 'sorun çözülmek' anlamındadır; sözlükte gösterilmemiştir. Tarama Sözlüğü'nde aynı anlam için sadece şu örnek tespit edilmiştir:

“**Açılmaz iş** birez bağlanmayınca

Yeğ oldur kim gele devlet genince” (TarS: 2110)

Ayrıca Türkçede bu deyim benzer *talihi yaver gitmek/ yar olmak veya bahtı açık olmak* deyimleri kullanılır.

4635a saz: sarı.

“Oturmuş idi ol guşşadan beñzi **saz**

Hemîn kuru etmek yir idi az az”

C. Dilçin yukarıdaki beyitte geçen *sāz* kelimesini sözlüğe almamıştır.

Söz konusu kelime, 'sarı' anlamında olup Tarama Sözlüğü'nde kelimenin bu anlamı için aşağıdaki üç tanık gösterilmiştir:

“Beni ayruksı hale koydu ol saz

İçim pür-saz kıldı *benzimi saz* (Hurş. XIV. 53)

Sayrunun *benzi saz* olur, ağzı dadı acı olur. (Mü. Şi. XIV-XV. 315)

Bu halka gösterir ol *benzi sazın*

Kim eydeler kılurmuş dün namazın (G. Ra. XV. 315)” (TarS: 3360)

Bu tanıklarda kelimenin hemen yanında *beniz*’in geçmiş olması *sarı beniz(li)* deyimini düşündürüyor. Nitekim Türkçe Sözlük’te *saz benizli* deyiminin anlamı, “*solgun, sarı renkli*” (TS: 1925) şeklinde verilmiştir.

Hâverân ülkesinin şahı; Süheyl ile uzun süre görüşemeyen Nakkaş’ı denemek üzere bir düzen kurarak Süheyl ve yanındakilere ziyafet verir. Ziyafette Nakkaş üzüntüden yüzü sararmış bir şekilde önüne konulan yiyeceklerden sadece kuru ekmeği az az yemektedir. Bu durumda söz konusu beyit şöyle anlaşılmalıdır: “O, üzüntüden benzi sararmış şekilde oturmuş sadece azar azar yavan ekmek yiyordu.”

4650b saz gider-: üzüntüsünü gidermek.

“Eyitgil bileyüm başa razuñı

Ki çare ola **giderem sazuñı**”

C. Dilçin bu beyitte geçen *sazuñı gider-* deyimini sözlüğe almamıştır.

Söz konusu *sazuñı gider-*deyimi burada mecaz yollu ‘üzüntünü gidereyim’ anlamda kullanılmış olmalıdır. Yukarıda 4635. beyitte geçen *saz* kelimesinin ‘sarı’ anlamında olduğunu belirtmiştik. 4635. beyitte söz konusu edilen *beniz sarılığ*ı veya *beniz sararması* kavramlarına karşılık bu beyitte *saz* kelimesi, *sazuñı gider-* deyiminde mecaz yollu kullanılmıştır. Deyimin *saz gider-* şeklinde madde başı olarak dizine alınması gerekir. Nitekim bu olayın hemen öncesinde Nakkaş’ın sıkıntılı olduğu ve Hâverân ülkesinin şahından tavsiyeler dinlediği anlatılmaktadır. Buna göre 4650. beyit “Bana sırrını söyle ki çare bulup üzüntünü gidereyim.” şeklinde anlaşılabilir.

5210b uşah: aşık kemiği →**oglan uşah:** çoluk çocuk .

“Yaraşur ki tuta kopıcak kuşah

Yigit sünü kız igne **oglan uşah**”

Sözlükte yukarıdaki beyitte geçen *uşah* kelimesine “aşık kemiği” (Dilçin, 1991: 644) anlamı verilmiştir. Oysa bu kelime beyitte geçen *oglan uşah* ikilemesinin ikinci ögesi olarak kullanılmış olup bu ikileme ‘çoluk çocuk’ anlamındadır.

Sonuç

Yukarıda söz konusu edilen okuma yanlışlarının sebebi, genel anlamda bağlamın göz ardı edilmiş olması veya dikkatten kaçmış olmasıdır. Bu nedenle artık gelişen teknolojik imkânlar da kullanılarak metin çalışmalarının veya yayınlarının Türkiye Türkçesine aktararak çalışılması veya en azından mutlaka bağlam göz önünde bulundurularak yapılması gerektiği düşüncesindeyim.

Kaynaklar

- CİĞA, Ö. (2013). *Süheyl ü Nev-bahâr (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişmeleri, Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır: D. Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- DİLÇİN, C. (1991). *Mes'ûd bin Ahmed Süheyl ü Nev-Bahâr; İnceleme- Metin- Sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi yayını, 51.
- GÜLSEVİN, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, 673.
- MÜTERCİM ASIM EFENDİ (2000). *Burhân-ı Katı*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, 733.
- ÖZÇELİK, S. (2005). *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar / Dizin / Metin*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- ÖZÇELİK, S.(2006). *Dede Korkut Üzerine Yeni Notlar*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- ÖZÇELİK, S. (2012). “Süheyl ü Nevbahâr Üzerine Düzeltmeler”. Ali Emiri Hatırasına VIII. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu’nda Sunulan Yayınlanmamış Bildiri, Diyarbakır.
- TANYERİ, M. A. (1999). *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarama Sözlüğü* (1977), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TAŞ, İ. (2009). *Süheyl ü Nevbahâr’da Eskiçil Öğeler*. Konya: Palet Yayınları.
- TEZCAN, S. (1994). *Süheyl ü Nev-bahâr Üzerine Notlar*. Ankara: Simurg yayınları.
- TEZCAN, S. (1995), “Süheyl ü Nev-bahâr Üzerine Notlara Birkaç Ekleme”, *Türk Dilleri Araştırmaları Cilt: 5*, (s. 239-245). Ankara: Simurg Yayınları.
- TEZCAN, S. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1457.
- TULUM, M. (2000). *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul Menâkıbu’l-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme*. İstanbul: Deniz Kitabevi.
- ÜNVER, İ. (1993). “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”. *Türkoloji Dergisi*, C XI, S 1, s.51-89.
- ÜNVER, İ. (2008). “Arap Harfli Metinlerin Çevrisinde Karşılaşılan Yanlışlar”. *Turkish Studies*, Volume 3/6, s.47-58.